

РЕЦЕНЗІЇ

О. І. Журба

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЦЕРКОВНАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ В РЕГИОНАЛЬНОМ ИЗМЕРЕНИИ

Рец. на кн.: Калиновский В. В. «Древностей – и замечательных, и интересных, и красивых – непочатый уголок»: Церковное крымоведение (1837–1920) / В. В. Калиновский; под ред. А. А. Непомнящего. – К.; Симферополь: Антиква, 2012. – 340 с.: ил. – (Серия: «Биобиблиография крымоведения»; вып. 18).

Одним из характерных признаков современной гуманитаристики стала широкая востребованность региональных подходов как в исследовательской практике, так и в способах мышления производителей и потребителей гуманитарного знания [12]. В этом смысле удивительную последовательность, усердие и верность избранному объекту уже без малого десять лет демонстрируют специалисты, объединенные профессором Таврического национального университета Андреем Анатольевичем Непомнящим в серии научных изысканий под общим названием «Биобиблиография крымоведения». Можно смело утверждать, что этот проект зарекомендовал себя мощным организатором научного сообщества, сосредоточенном, прежде всего, на исследовании и представлении разнообразных ракурсов истории изучения Крыма. Диапазон дисциплинарного, хронологического, проблемно-тематического охвата серии, её авторского состава позволяет усматривать в этом далеком от завершения проекте достойного репрезентанта современной региональной, в данном случае крымской, профессиональной историографии, исторической и историографической культуры рубежа тысячелетий.

В этом смысле большинство из 18-ти вышедших с 2004 г. томов серии могут рассматриваться не только, а иногда и не столько в библиографическом, сколько в историографическом, краеведческом, этнографическом, музееведческом, персонологическом дискурсах [1–3; 5–11; 13].

Еще один любопытный аспект истории крымоведения представлен в исследовании Владимира Витальевича Калиновского [3], выполненном на материалах его кандидатской диссертации [4]. Актуальность работы обусловлена, прежде всего, состоянием научной разработки темы. Многочисленные персонологические, археологические, историографические труды предшественников хотя и заложили прочный познавательный фундамент, но представляли лишь отдельные фрагменты в изучении роли и места православного духовенства в деле сохранения, изучения и популяризации памятников истории и культуры Крыма. Автор же сделал попытку представить целостную картину «памятникоохранной деятельности священнослужителей», создать комплексное исследование «о вкладе православного духовенства в дело охраны культурного наследия Крыма» [3, с. 16–17].

Данное исследование обусловлено и общественными запросами: необходимостью обобщения опыта в области охраны памятников, пересмотром роли слу-

жителів культу в общественній житті, углубленим усвоєнням історії регіона. Така робота представляється корисною і для пропаганди краєведчої активності.

Книжка складається з п'яти глав, перші дві з яких представляють стан вивчення теми і джерельні можливості її подальшої розробки. Глави з третьою по п'яту розкривають найважливіші вехи кримського церковного пам'ятниковедення.

Монографію В. В. Калиновського, як, втім, і більшість робіт з серії «Биобиблиографія кримовадення» відзначають уважливість в проработці історіографічної традиції вивчення теми, формуванні джерельної бази дослідження, уважливість до документа і історичному факту в процесі викладу матеріала. Іншими словами, для уважливого читача, який спеціально не займався церковним кримоваденням, але знайомий з загальною картиною історіографічної і інтелектуальної ситуації того часу/місця, фактографічна сторона книжки якщо і не представляється абсолютно безупречною, то викликає повне довіря і повагу до авторського усердя, старанню, добросовістності.

Со сторінок монографії узнаємо про грандіозний проєкт «Русский Афон» архієпископа Інокентія (Борисова), метою якого було виявлення і відновлення на місцях середньовікових християнських храмів і монастирів сучасних діючих православних центрів на півострові. Автор представляє різноманітні механізми реалізації цієї ідеї, – від указань архієпископа своїм підлеглим збирати історичні відомості про церковні древності до інтенсивної переписки з місцевими і столичними властями в зв'язі з організаційними і матеріальними проблемами, виникаючими в ході виконання наміченого.

Значительне місце в монографії займає сюжет про участь церкви, і зокрема Херсонесського монастиря Св. Володимира, в проведенні археологічних досліджень Херсонеса. Автор докладно представив основні етапи участі монастиря в археологічних дослідженнях, його взаємодія, в тому числі і конфлікти з науковими організаціями, причастними до вивчення древніх пам'яток Херсонеса. В цьому розділі автор намагався виявити специфіку відносин до історико-археологічних досліджень монастирської братії і учених Одеського товариства історії і древностей і Археологічної комісії; справедливо уловив в цьому джерелі численні конфлікти між ними.

І, нарешті, в останній главі автор представив широку діяльність на історичному рівні священнослужителів Криму з кінця 1850-х до початку 1920-х рр. Тут проаналізовано зміст церковної преси Тавричної губернії («Таврические епархиальные ведомости»), творчість найбільш активних діячів церкви (М. Родионов, єпископ Гермоген), їх контакти з світськими ученими і науковими товариствами, зусилля по відшукуванню і описуванню кримських древностей, участь місцевої церкви в 50-літньому ювілеї Кримської війни, екскурсійна і краєведча робота служителів культу. Все це дозволило зробити обґрунтований висновок про те, що «діяльність священнослужителів Тавричної єпархії по охороні, описуванню і популяризації пам'яток старини являється неотъемлемою частиною загального краєведчого руху в Криму...» [3, с. 278]. Разом з тим, автор, здається, не звернув уваги на те, що специфікою історичної складової діяльності такого потужного «колективного краєведа», як церква, були не тільки і навіть не стільки наукові дослідження, скільки отримання і використання наукових знань для створення нового для Криму середини XIX – початку XX ст. історичного (зокрема історико-архитектурного) ландшафту, який до сьогодні визначає історичний вигляд Криму і історичне свідомість його жителів.

В рамках п'ятої глави виявлена роль і місце духовенства в научних обществах історического профіля Юга Росії: Одеського общества історії і древностей і Тавричеської ученої архівної комісії. Охарактеризован особистий склад, творчість найбільш активних служителів церкви. По справедливому зауваженню автора, «важної вехою в участі духовенства в пам'яткоохоронній роботі» стало створення в 1913 г. Церковного історико-археологічного общества Тавричеської єпархії [3, с. 322], яке хоча і не вдалося розвинути заплановану роботу в повну силу, все ж засвідчувало прагнення і готовність духовного суспільства до інституціоналізації своєї історическої діяльності.

Увлечено розповідаючи і, враховуючи широке ілюстрування роботи, показуючи специфічну активність церковного керівництва і рядових священнослужителів на рівні місцевої історії, автор, на мій погляд, все ж залишив без належного уваги ті соціокультурні і історіографічні контексти, в яких розгорталися ці діяльності і які во багато її визначали. Одним з них було формування державно-церковної політики Російської імперії в цілому по відношенню до історії і історическої пам'яті національних окраїн, в руслі якої і реалізовувалися церковно-історическі проекти в Криму. Тому якщо не дослідження, то хоча б історіографічне об'яснення значимості цих факторів дозволило б автору декількох в іншому світлі представити і своїх героїв, і їх вчинки.

Незважаючи на те, що проблематизація теми в контексті інструменталізації історического знання такими важливими суспільними інститутами, як церква і держава, не опинилася в центрі авторського уваги, в той же час багатий фактичний матеріал монографії надає широкі можливості до вивчення мотивів і механізмів освоєння і присвоєння російським православієм і державними структурами історического насліддя Криму, конструювання його історії.

Декількох розчаровує і висновок книжки, який було б доречно, скоріше, в популярному виданні, ніж в серйозному дослідженні. Ця структурна частина, від якої зазвичай очікується концептуалізація результатів вивчення теми, в нашому випадку стала, в певному сенсі, данню установленному ритуалу, про що красномовно свідчить і її дивовижно мініатюрний об'єм (всього неповна сторінка).

Вряд чи результатом кропітливого розбору ролі і місця духовенства в вивченні і охороні пам'ятників кримської старовини повинна стати банальна констатація того, що історія чому-то потрібна і для чого-то потрібна. Професійного читача не може вдовольнити восторг автора по приводу відносин і дій церковних організацій (як XIX – початок XX в., так і сучасних) до проблем відновлення і охорони культурних цінностей, навіть якщо вони легітимізовані масштабними проектами такого авторитетного діяча, як архієпископ Інокентій. Хотілося б, щоб автор представив наукові висновки своїх досліджень, в тому числі і дав відповідь на принципіальні запитання про специфіку церковного вивчення історії і особливостях їх реалізації в Криму. Просто кажучи, читачеві важливо знати (а також переконатися в розумінні автора), як змінилася картина існуючих представлень про вибрану тему-проблему в зв'язі і в результаті прикладених автором зусиль. Якщо в висновку ці запитання залишаються без відповіді, то можна передбачити, що або автор, починаючи свій шлях, не намалював зрозуміло і осмислено окреслених проблем і стратегій їх розв'язання, а тому не представляє, як узагальнити зібраний і корисний матеріал, або ж він недооцінив значення заключительного розділу в архітектоніці монографічного дослідження*.

* Ця ремарка стосується сумнівного, на мій суб'єктивний погляд, практики публікувати монографії до захисту кандидатської дисертації і націлювати студентів і аспірантів на публікацію своїх «трудів» як самоціль наукового творчествa.

Несмотря на высказанные замечания и предложения, рецензируемое издание представляет несомненный интерес для специалистов, чьё внимание сосредоточено на разнообразных аспектах региональной истории XIX – начала XX ст., начиная от краеведения, истории охраны памятников, археологии, истории церкви, культуры до проблем истории науки и библиографических изысканий. Книжка будет с любопытством прочитана и заинтересованными amateurs, которых ожидает увлекательное путешествие во время, когда крымская история осваивалась, усваивалась, перекодировалась как российская, имперская, православная. Неожиданно востребованной монография, как, впрочем, и все её предшественники по серии «Биобиблиография крымоведения», может оказаться и в качестве важного историографического источника, представляющего региональный «цех» крымских историков.

Безусловно, обращает на себя особое внимание и высокая полиграфическая культура издания, снабженного именным указателем, щедро проиллюстрированного, сдержанно и со вкусом оформленного, что обещает не только полезное, но и приятное чтение.

Бібліографічні посилання

1. Акимченков В. В. «Академия в миниатюре»: Севастопольский музей краеведения (1923–1939) / В. В. Акимченков. – Симферополь; К., 2012. (Серия: Биобиблиография крымоведения; вып. 17).
2. Громенко С. В. *Stepy, morze i góry*: польские путешественники конца XVIII – начала XX века о Крыме / С. В. Громенко. – Симферополь, 2011. (Серия: Биобиблиография крымоведения; вып. 14).
3. Калиновский В. В. «Древностей – и замечательных, и интересных, и красивых – непочатый уголок»: Церковное крымоведение (1837–1920) / В. В. Калиновский; под ред. А. А. Непомнящего. – К.; Симферополь, 2012. (Серия: «Биобиблиография крымоведения»; вып. 18).
4. Калиновський В. В. Православне духовенство охороні культурної спадщини Криму (1837–1920): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2012.
5. Кангиева Э. М. Крымоведение на страницах тюркоязычных периодических изданий крымскотатарской диаспоры / Э. М. Кангиева. – Симферополь; К., 2007. (Серия: Биобиблиография крымоведения; вып. 10).
6. Кармазіна Н. В. Нариси розвитку історичного краєзнавства в Криму (1954–1991 рр.) / Н. В. Кармазіна. – Симферополь, 2005. (Серія: Біобібліографія кримознавства; вип. 4).
7. Мусаева У. К. Подвижники крымской этнографии, 1921–1941: историографические очерки / У. К. Мусаева. – Симферополь, 2004. (Серия: Биобиблиография крымоведения; вып. 2).
8. Непомнящий А. А. Арсений Маркевич: страницы истории крымского краеведения / А. А. Непомнящий. – Симферополь, 2005. (Серия: Биобиблиография крымоведения; вып. 3).
9. Непомнящий А. А. Подвижники крымоведения : в 2 т. / А. А. Непомнящий. – Симферополь, 2006. – Т. 1. (Серия: Биобиблиография крымоведения; вып. 7).
10. Непомнящий А. А. Подвижники крымоведения : в 2 т. – / А. А. Непомнящий. – Симферополь, 2008. – Т. 2: *Taurica orientalia*. (Серия: Биобиблиография крымоведения; вып. 12).
11. Непомнящий А. А. Профессор Николай Эрнст: страницы истории крымского краеведения / А. А. Непомнящий. – К., 2012. (Серия: Биобиблиография крымоведения; вып. 15).
12. Репина Л. П. Историческая наука на рубеже XX–XXI вв.: социальные теории и историографическая практика. – М., 2011.
13. Севастьянов А. В. Десять лет на службе краеведения: Российское общество по изучению Крыма (1922–1932) / А. В. Севастьянов. – Симферополь; К., 2010. (Серия: Биобиблиография крымоведения; вып. 13).

Надійшла до редколегії 05.01.2013